

ԹՈՒՂԹ ՍԱՀԱԿԱՅ ԱՐԺՐՈՒՆԻՈՅ

ԱՌ ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ. ԵՒ ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

«Նամակագրութիւնք նախնեաց» վերնագիրը կրող գրչագրի մէջ, որ արտագրուած է մեծ մասամբ Յ. եպ. Հահլաթունեանի գրչութեամբ, և որի մասին յիշատակել էինք «Հումայ»-ի անցեալ համարում, գտնուում է և Սահակ Արծրունու թուղթը առ Մովսէս Խորենացի և սորա պատասխանի մի մասը: Առաջինը տպուած է էմի-նի «Ընտիր հատուածք» ի և Խորենացու Մատենագրու-թեան 1865 թուի Վենետիկեան հրատարակութեան մէջ: Իսկ երկրորդը միմիայն վերջինիս մէջ ամրոգջապէս:

Մեր օրինակը այնպիսի զգալի տարբերութիւններ ունի արդէն տպագրուածներից, որ մի վայրկեան մարդ մտածում է, թէ մի գուցէ Խորենացու պատմութեան երկու խմբագրութիւն է եղել ժամանակով:

Քանի որ ներկայումս օրուան խնդիր է «Խորենացու պատմութիւնը» և աւելի քան անհրաժեշտ է ըլլոր զըր-շագիրների համեմատութեամբ մի ճիշտ օրինակի հրա-տարակութիւնը, ուստի մենք աւելորդ չհամարեցինք, որ պէս նիւթ այդ ցանկալի հրատարակութեան համար, տը-պագրել մեր ձեռքին գտնուած յիշեալ ձեռագրի հատուած-ները ինչպէս որ կայ, առանց տպագրուածների հետ հա-մեմատութիւնների, որովհետեւ զրեթէ անկարելի է այդ անել, այնքան տարբեր են երկուսի ընթերցուածները մի-մեանցից:

Գ. ա. ք. Ա.

*Թուղթ Սահակայ Արծրունույ առ Մովսէս Խորենացի.
յորս եւ քանք Սահակայ Բազրատունեաց իշխանին
'ի միում տեղւոյ լինելով երկուցն:*

Մեծի խորհրդով հրեշտակ և սպասաւոր մեծութեանն
Քրիստոսի. լերկրի երկնայինդ արք երկակենցաղ, և լու-

սաւորիչ խաւարելոյս, և յետին դարուս եղեալ լոյս ան-
նուաղ՝ որպէս զաշակերտսն որոց ասացաւ 'ի տեառնէ
դուք էք լոյս աշխարհի. և մեք կամիմք ցնծալ առ
ժամանակ մի 'ի լոյս քո՝ որ տուարդ մեզ երկրորդ
Սահակ և Մեսրոպայ՝ յետ գնալոյ նոցա առ Աստուած:

Վասնորոյ երկրպագութիւն հասցէ 'ի սուրբդ լինէն
Սահակայ արծրունւոյ:

Զխնդրեալ գիրս Բագրատունեաց իշխանիս զգրեալսս
'ի քէն ընթերցաք. և ուսաք զբնաւն զուստն նախա-
րարական ազանցս հայոց. և զմեր նախնեացն գալն
յայս երկիրս. և յոյժ ուրախացաք շնորհակալութեամբ:

Ընդ որում զերկնայինն հատուցանողն երախտեաց
տացէ մաքրափայլ անձինդ. և զերկրայինքս մեք որդիքս
քո տամք քեզ՝ զբնչ կամքէ քոյոյ սրբութեանդ. միայն
փութա՛ տեսանել զմեզ, աշխատեա՛ն և հանգիւր առ որդ-
ւոցս քոյոց զի օրհնեսցուք 'ի քէն:

Այլ կամիմք ուսանել 'ի քէն զսքանչելագործու-
թիւն պատկերին՝ որ յանուն Տիրամօրն կալ ի հոգեաց
վանս՝ թէ ուստի կամ յուժմէ բերեալ եղև լայն տեղի.
բազում ինչ ալլք՝ ալլապէս պատմեն իրս. որ ոչ են
նման միմեանց. և ոչ հաւատացաք յուժեքէ զստոյգն
գտանել. ալլ ընկալեալ եմ 'ի սուրբ ձեռաց քոց գիրս
առաւել յուսով ընկալայց քան զգիրս Բագրատունեաց
իշխանիս ի ձեռս իմ. Ո՛ղջ լեր 'ի տէր: և մեզ աղօթս
արա՛ և գալ փութացիր աղաչեմք ևն:

Պատասխանի թղթոյն Սահակայ Արծրունւոյ. յորում
եւ քանք մարգարէականք. եւ պատմութիւն վասն սուրբ
պատկերին Տիրամօրն ի Մովսիսէ Խորենացոյ ար-
տայայտեալ:

Զյորդութիւն առատութեան աստուածային շնոր-
հաց հոգւոյն որ 'ի վերայ քոյոց անդուլ մտացդ, որ
վասն գրոյ ծանօթութեան և սիրոյ որ առ Աստուած.
յառաջ քան զտեսութիւն լուեալ իմ զխոհականութիւն
մեծի և հզօրի. ծանեա՛ն այժմ 'ի ձեռն արժանափայլ

խնդրոյն յառաջ քան զնկարագրութիւնն պատկերիդ: Եւ զտիպ մարմնոյդ տեսեալ զյօժարութիւնն ոգւոյդ՝ գիտացի որ 'ի վերին շնորհացն էր. վասն որոյ և ինքն բանն աստուած 'ի ստեղծանել զմարդն, բանիւ զարդարեաց առ 'ի օրհնել և ճանաչել զերախտագործն. յոր և ասէ՝ օրհնեա՛ն անձն իմ զտէր. և մի մոռանար զգործս նորա: 'ի յայտոսիկ ուրախ լինի և տէրն և երանէ զայնոսիկ՝ որ յօրէնս տեառն խորհեսցին 'ի տուէ և 'ի գիշերի զի եղիցին որպէս ծառ անթառամ 'ի գնացս ջուրց. որ զպտուղ իւր 'ի ժամու տացէ: Զի թէպէտ և աշխարհս զիւրն սիրէ, սակայն չէ գովելի՝ զի եղծանելի է: Եւ աստուած ստեղծ զմարդն յանմահութիւնն որպէս ասացաւն, ալլ ստեղծականաւս կերակրեալ մահացաւ: Վասն որոյ զբանին վառ և պայծառ պահելով զկայծակն, անմահանամք:

Ասացից ի բազմաց զերկուց քերցն զիրսն միայն. և զի երկօքին ջերմութեամբ զտէրն ընկալան. մարթայ կերակրելովն՝ ալլ գովի Մարիամ. զի ասացաւ յաստուածեղէն բերանոյն՝ եթէ աստ սակաւ ինչ պիտոյ է. Մարիամ մասն բարի ընտրեաց՝ որ ոչ բարձցի ի նմանէ. Յայսցանէ գիտացի լինել զքեզ մեծ իշխանդ Վասպուրականի, որ թէպէտ ի նախարարս ես թուեալ, սակայն ի տանէ թագաւոր իսկ. և ազգաւ ես քաջ և նախնական. և արգասաւոր սերունդ և զարմ. Ո՛չ բանիւ միայն ուռճացեալ, ալլ և ի գործ պատերազմաց ընդ առջինսն ես թուեալ. զի որպէս երկուց մարդոց լինել սուրբ աշխարհս ամենայն հաստատեցան. այսպէս և ի ձեռն երկուց տանցդ արծրունեաց և բազրատունեացդ, այս աշխարհիս սերունդք բնակին և պսակին. և որպէս երկու աչք զբոլոր մարմինս զարդարէ, այսպէս և երկու կողմանքդ արևելից և հիւսիսոյ լուսաւորին ի ձէնջ. Եւ որպէս երկու ձեռք միացեալ ի գործ պիտոյանան, այսպէս և երկիրս հայոց ի ձէնջ գոյանան: Եւ որպէս ի վերայ երկուց ոտից բոլոր մարմինս հաստատի, այսպէս և ի ձեռն երկուց տանցդ ամենայն ազգք հայոց հնազանդ լինելով ի մի մարդ կատարեալ լինին ի քրիստոս:

Եւ դուք ևս երկոքին ցեղքդ ընդ միմեանս միացեալ անշարժ կայք:

Ձի քեզ ասեմ իշխանդ արծրունեաց. եցոյց ինձ տէր՝ զի ի յորդուց քոց երեք եղբարք վասն քրիստոսի ի մահ մատնեալք, երկուքն արեամբ վկայք քրիստոսի լինին. և մինն վրիպեալ, և ոչ յայսմ վայելէ: Վասնորոյ և աստուած զթագն թագաւորական յորդիս քո դարձուցեալ յերկարաձգեսցէ յերկրի:

Եւ բազրատունւոյդ ասեմ՝ իշելոյ զբանն իւր. թագաւորք ի քէն ելցեն, և թագաւորէք ի դուին. և այլ ինչ ասեմ ձեզ՝ յորժամ տայցէ տէր տեսանել:

Այլ ընդ գովասանական բանիցդ շնորհակալ եմ, բայց երկիր ոչ պագանեմ, զի զայր ծեր հնացեալ մե. ղօք հրեշտակի նմանեցուցէք:

Երանի թէ աշակերտ նոցա արժանի լինէի՝ թող թէ փոխանորդ, զի հանապազ իշելոյ զվարս նոցա հալիմ՝ զի ոչ գտեալ արժանի հոգւոյն. և որ զիմ գաշխատութիւնս արժանի առնէք. իշել առ հատուցանօղն երկիրպագի. և ձեզ հատուցէ աստուած առատապէս զօրհնութիւնս. այլ չծանրանամ ձեզ աստուածասէր իշխանքքդ յերկրի հոգւով և մտօք միացեալք ընդ իս ի Քրիստոս:

Այլ զխնդիր աստուածասէր իշխանիդ՝ որ վասն պատուական պատկերի Տիրամօրն, որ զարեգակն արդարութեան ի յերկրի ծագեաց ճշմարիտ արևելք եղեալ արեգակն արդարութեան, զի ի նմանէ է փրկութիւն, ի նմանէ է կենդանութիւն, ի նմանէ և քրիստոս ըստ մարմնոյ, որ ի վերայ ամենայնի աստուած:

Որ պատուիրեալ էիք դրան ձերոյ քահանայիդ՝ վասն բեթղեմէի շինութեանն՝ թէ ո՞վ, յումէ, և զի Դուկաս զնաթան, և Մատթէոս զՍաղամովն իշեն նախնիք սուրբ կուսին. զի ոմանք զտիւ և ոմանք զգիշեր երիցացուցանեն:

Գրեմ առ ձեզ՝ այլ ժամս չժամանեմ առ հօր իշխանսդ ի տեսութիւն մինչև կատարեսցի տօնս՝ որ յանուն Տիրամօրն. գրեմ ալժամ առ աստուածասէր անձինդ զպատճառս տեղւոյն:

Բեթղէեմ տուն հացի թարգմանի, որպէս ասացաւն ի տեառնէ՝ եթէ ես եմ հացն կենաց. և տեղիս հեթանոսաց էր ի նահապետէն զի լիցի հեթանոսաց ճանապարհաւ կենդանութիւնն. զի հեթանոսաց էր երկիրն յորում ծնաւ քրիստոս. և բեթղէեմ տուն էր նահապետացն:

Զի Փարէզ ծնաւ ի յուդայէ և ի Թամարա. սա ծնանի զԵզրովն. և Եզրովն զԱրամ. Արամ զԱմինադար, որ սպարապետ Նորուն յուդայի, ի հանելն Մովսիսի զորդին իսրայէլի յեգիպտոսէ: Սա ծնանի զՆայասովն՝ որ էր իշխան բիւրաւորացն յուդայ յանապատին: Եւ դուստր Ամինադարայ եղև կին Ելիազարու որդւոյ Ահարովնի քահանայի. յորմէ ծնան զՓենեհէզ: Իսկ ի յԱմինադարայ բղխեաց օրհնութիւն թագաւորութեան և քահանայութեան. թագաւորութիւն ի Նայասովնայ. և քահանայութիւնն ի ծննդենէ քեռն Նայասովնի. ուստի ծնան զՓենեհէս՝ որ ցածոյց զբարկութիւն Աստուծոյ նախանձախնդիր լինելով:

Եւ Նայասովն ծնանի զՍաղմովն. այս Սաղմովն էր ի ցեղէն յուդայ. զի յորժամ անցոյց յետու ընդ յորդանան զերկոտասան ցեղիցն զբանակսն. և ի կործանմանն Երիքովի ապրեցուցեալ յետու զրախաբ պոռնիկ, և առեալ զնա Սաղմովն իւր ի կնութեան. և քաղաք շինէր ինքեան զբեթղէեմ ի գետինս յուդայ. և ի նմանէ զԲոոս:

Բոոս առեալ կին զՀուութ մովաբացի, և ի նմանէ ծնանէր զՅովբէթ: Ովբէթ ծնանի զՅեսսէ: Յեսսէ ծնանի զԴաւիթ: Սմա և մարգարէին հոգեթառն խոստովանութիւն ասելով՝ ոչինչ կրսեր ես յիշխանս յուդայ:

Իսկ Եփրաթայն՝ թարգմանի բացումն. վասն զի ի սմա երանելին Սամուէլ աստուածային իւզով օծ զԴաւիթ. զոր և մարգարէն նախաճառեալ՝ ի քէն ելցէ ինձ իշխան՝ որ հովուեսցէ զԺովովուրդ իմ զիսրայէլ: Մեծի նահապետին լցաւ օրհնութիւնն. անպասացեալ ասէ պետ ի յուդայէ, մինչև ի գալն որոյ իւրն է թագաւորութիւն, և նա է ակնկալութիւն հեթանոսաց. ոչ վասն Դաւթայ զայս ինչ ճառեալ մարգարէացաւ, այլ

վասն որ ի զաւակէն Դաւթայ ճշմարիտ էառ զմարմնաւորութիւն ի Բեթղէեմ, որ և Դաւթի կոչեցաւն քաղաք: անդ ծնաւ ի սուրբ կուսէն որ առաջին է և ոք կրսեր քաղաք գաւազանին յուգայ. ի նմանէ բացաւ դուռն տիեզերաց տեսութեան՝ զարարչական բանին մարմնանալն:

Ի քէն ելցէ ինձ իշխան՝ ոչ ըստ Դաւթայ և կամ ըստ այլ մաքուր թագաւորացն ճառեալ՝ որք միայնում իսրայելի տիրեցին: զի ի բեթղէեմ ի կուսէ ծնիցելոյ, և տիրեալ տիեզերաց աստուածաբար: Եւ զի մի հրէայքն ճոխասցին ինքեանց միայն զմարմնաւորութիւնն հաւատալ. զի և ի հեթանոսաց անմաքուր կանայք՝ զգրտեալացն իսրայելի յաճորդեցին զմաքրութիւն: Որպէս Բաբել, Հռութ, և Թամար. զի և հեթանոսաց պարծեսցի ժողովարանն. ալսպիսիս ունելով նախամարս սրբոյ կուսին. զի որպէս և հրէայքն պարծին թագաւորօքն և նահապետօք սրբոյ կուսին նախահարքն. նըմանապէս և սուրբ եկեղեցի պարծեսցի տեղեալն և Հռութաւ, և Թամարաւ, և Բաբելաւ, և զերեւել փրկութիւնն նոցա առնելով ընդ թագաւորս և ընդ նահապետս, զմեծ և զառաքինի կանայսն զբեթղէեմ հասարակաբար, զաստուածընկալ ալրն հաւասարապէս. զաստղն անջատակի և զմոգսն անորիշ. զմարմնացեալ բանն յերկակողմ մասանց, և յառաքինի կանանց՝ որք ի հեթանոսաց, ի թագաւորաց և ի նահապետաց որք իսրայելէ. և ի սրբոյ կուսէն հասարակաբար փալեալ անմուտ արեգակնն և ջահաւորեաց զամենայն տիեզերս:

Արդ մի ոք անուսումն զմեզ համարեալ վասն կրկնաբանելոյ զասացեալսս ի մէնջ, այլ վասն աստուածասէր անձինդ գրեմ զընաւն ի գիրս յայսմ: Վասն ալ սորիկ և Բոյոս առ կին զՀռութ մովաբացի, զի նովաւ եղիցի հաղորդ օրհնութեանցն արդարոց. և ի Հռութայ ծննդենէն ծնաւ ազգ տանն Դաւթի. և ի նոցա զաւակէ ծնաւ արքայ քրիստոս:

Կահատ ծնաւ զԱմրամ, և անուն կնոջն Կահաթու. Յովբաբ դուստր Ղևեայ, որ ծնաւ զՍաղա լեզիպտոս:

և Սաղա ծնաւ Ամրամայ զԱհարովն, և զՄովսէս և զՄարիամ քորր սոցա:

Մովսէս ութսուն ամեայ էր և Ահարովն ութսուն և երեց. յորժամ խօսեցաւ ընդ Փարաւովնի, եւ Հիպոդիտա բոստրըացի ասէ. առ Ահարովն որդւոյ իւր կին զԵղիսաբէթ զգուստր Ամինադաբայ զքորր Նաասովնի յազգէ յուդայ. ուստի քահանայութեան և թագաւորութեան ցեղքն ընդ միմեանս խառնակեցան խնամութեամբ: Վասնորոյ և Մարիամ մայր քրիստոսի, թէպէտ և ի յազգէ յուդայ էր. այլ վասն զի խնամութեամբ ընդ միմեանս խառնակեալ քահանայիցն և թագաւորացն կոչի ազգատոհմ Եղիսաբէթի կնոջ Զաքարիայ. զի և որ ի նմա ծնանելոց էր՝ թագաւոր և քահանայ էր:

Իսկ Ղուկաս աւետարանիչ ոչ ըստ բնութեան թուէ զազգահամարն, այլ ըստ օրինացն, զի յորժամ մեռանէր եղբայրն անորդի. իսկ միւս եղբայրն լինքն առնոյր զկինն և յարուցանէր զաւակ յանուն եղբօրն, և է որ միաւորեալ է ըստ բնութեանն՝ յորոյ յերանսն գոյր Քրիստոս. և անդէն ոչ բաժանէ, այլ թուէ մինչև յԱդամ և յաստուած:

Իսկ Մատթէոս աւետարանիչ թուէ յԱբրահամէ մինչև ցքրիստոս, զի ի նոցա զաւակացն ծնանելոց էր քրիստոս և ըստ նոցա յերանսն գոյր: Եւ զի Մատթէոս զՍաղոմովն ասէ, և Ղուկաս զՆաթան, զի ի Նաթանայ իջանէ ազգն ի Յովսէփ, և ի Սաղոմովնէ իջանէ ի Մարիամ ըստ բանի Հրեշտակապետին. Յովսէփ ասէ որդի Դաւթի, մի երկնչիլ առնուլ առ քեզ զՄարիամ կին քո. զի որ ի նմայն ծնեալ է ի Հոգւոյն սրբոյ է:

Ասէ և Եպիփան կիպրացի մեծ վարդապետն այսպէս՝ թէ սուրբ կոյսն Մարիամ աստուածածին դուստր էր Յովակիմայ և Աննայի. իսկ Յովակիմ որդի Բարայ՝ որ կոչի Պանթեռ, եղբայր Մելքեայ. որպէս և կայ յաւանդութենէն Հրէից. որդի Ղևեայ ի զաւակէ Նաթանայ՝ և Սաղոմովն որդի Դաւթի ի զաւակէ յուդայ. իսկ Մելքի որդի Ղևեայ, ի վաղճանելն Մատթանայ հօր Յակոբայ, որ և գնաց զհետ մօր իւրոյ առ Մելքի եղբայր Բարայ՝ որ կոչի պանթեռն հայ Յովակիմայ, որ սնաւ ի

տանն Մեղքեալ Իսկ ի կնոջէն Մատթանայ ծնաւ երկուս եղբարս. ի Մատթանայ Յակոբ, և ի Մեղքեայ Հեղի: և էին Յակոբ և Մեղքի եղբարք յալլւալլ Հօրէ: Իսկ ի վախճանելն Հեղեայ անգաւակ, հարկեալ Յակոբայ ըստ օրինացն և առնու զկնի եղբօր իւրոյ յարուցանել նմա զաւակ. և ալսպէս ծնաւ Յակոբ ի կնոջէն Հեղեայ զՅովսէփ և զԿլէովսատրա:

Ծնունդք ըստ բնութեան Յակոբայ, և որդիք հեղեայ ըստ օրինացն: Իսկ Յովակիմ Հալլր Մարիամու, և նորին հայրն Պանթեռ, եղբայր Մեղքեայ. և էին որդիք Ղևեայ ազգակիցք Յակոբայ որպէս ցուցանեն երայեցւոցն աւանդութիւնք, որպէս

